

Stylus en wastafeltje (fascimile). Met een 'stylus' kraste de leerling in de Romeinse tijd en de middeleeuwen op wastafeltjes streepjes, letters, woorden en daarna teksten in de was. Als hij klaar was met de oefeningen, kon hij de was weer glad trekken met de achterkant van zijn metalen stift.

4. VAN WASTAFELTJE TOT TABLET

DE ONTWIKKELING VAN HET SCHRIJFONDERWIJS

Tegenwoordig leren zesjarigen tegelijkertijd lezen en schrijven. Het een ondersteunt het ander, zo is de achterliggende gedachte. Eeuwenlang waren het lees- en het schrijfonderwijs juist strikt gescheiden. De ‘penneconste’ was voorbehouden aan de oudere en meer bevoorrechte leerlingen.

Kinderen waren in de vroegmoderne tijd een jaar of negen voordat ze voor het eerst letters op papier mochten zetten. Eerst moesten ze fatsoenlijk kunnen lezen en spellen, een proces dat jaren kon duren. In een schoolboekje waarin een brief over het schoolleven is opgenomen, schrijft een jongen aan zijn vader: ‘Wij mogen tot geen hoger boek overgaan zo lange wy het voorgaande niet ter dege kennen; gelyk ook niemant mag beginnen te schrijven, of hy moet alle boeken ten naasten by kunnen lezen.’ Blijkbaar was dit een algemeen geldende regel, alhoewel sommige leraren hem aan hun laars laptten. De zestiende-eeuwse West-Friese onderwijzer

Valcooch schreef in ieder geval ontstemd over meesters die direct met het schrijfonderwijs begonnen ‘als den scholier slechts een naem kan spellen’.

GANZENVEER

Een belangrijke reden waarom kinderen pas laat met schrijven mochten beginnen, was de complexiteit van deze vaardigheid. Voor de ‘penneconste’ moest je werken met een ganzenveer en een inktkoker, en dat was geen sinecure. De schoolmeester ontvette en versneed de veer. Hoe spitsjer de punt was, hoe groter de kans dat de letters gelijkmatig op het papier kwamen. Voor dikke letters werd een veer met een beitelvormige punt gebruikt. Er bestonden ook ‘dubbele penpunten’: als je die van elkaar drukte, werden de letters dikker. Niet elke onderwijzer kon goed schrijven. De leerlingen voor wie het belangrijk was om deze vaardigheid goed te beheersen, zochten daarom vaak hun toevlucht tot speciale schrijfmeesters. Het ging niet alleen om de techniek, maar ook om het juiste schrift en de beste stijl. Schrijven was een kunst. De belangrijkste schrijfmeester uit de geschiedenis was Jan van den Velde (1568-1623). In zijn *Spieghel der schrijfkonste* (1605) publiceerde hij prachtig gekalligrafeerde schrijfvoorbeelden, die veelvuldig zijn nagevolgd.

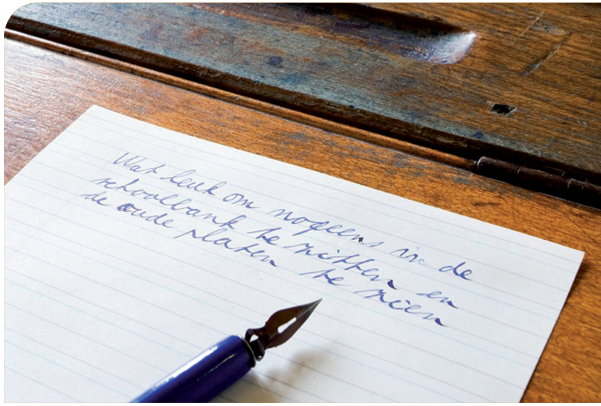
Het onderwijs van zo’n vermaarde schrijfmeester zal behoorlijk prijzig zijn geweest, vooral omdat leren schrijven sowieso kostbaar was. Er moest extra schoolgeld voor worden betaald, en het bedrag lag een stuk hoger dan dat voor leren lezen. Voor het snijden van de pennen, het papier en de inkt moest ook extra worden betaald. Inkt maakte de onderwijzer zelf. Valcooch geeft er in *Den reghel der Duytsche schoolmeesters* (1591) vele voorbeelden van: hij vertelt niet alleen hoe je zwarte, rode en goudkleurige inkt maakt, maar ook inkt die je in het donker ziet – voor die laatste adviseerde hij sterrenkruid. Behalve over inkt en ganzenveer hadden de leerlingen ook de beschikking over een lei en griffel. Daarmee kon eindeloos worden geoefend. De griffel was een stenen staafje. De lei was een schrijfplankje, eveneens van (lei)steen gemaakt, dat na de schrijfoefeningen weer kon worden schoongeveegd.

Schoolkinderen met lei, griffel en sponzendoosje, voor 1940.

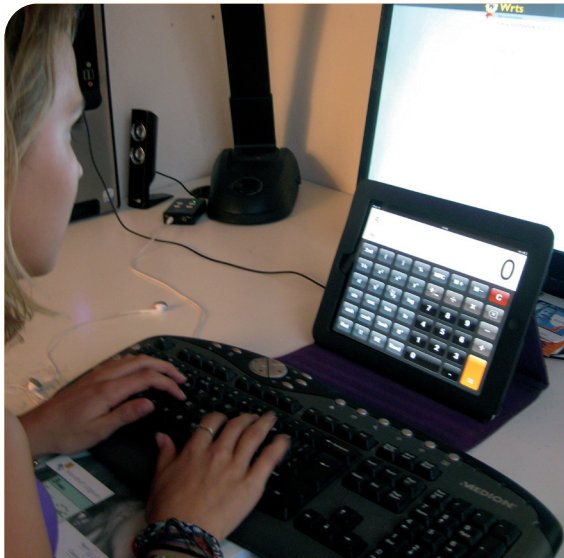
KROONTJESPEN

De lei en griffel bleven tot ver in de twintigste eeuw in gebruik; ieder kind leerde ermee schrijven. De ganzenveer raakte rond 1820 in onbruik. Hiervoor in de plaats kwam de metalen kroontjespen. Schrijven met een kroontjespen was een stuk eenvoudiger, maar bleef toch een hele kunst. Een nieuwe kroontjespen moest je eerst een paar minuten in je mond houden om haar te ontvetten. Zo bleef de inkt beter aan de pen plakken. Dan doopte je de pen voorzichtig tot het gaatje in de inktpot, die vaak was ingebouwd in de schoolbankjes, met een schuifje als deksel. Op de kroontjespen kon je hard of zacht drukken, waardoor het schrift dikker of dunner werd. De schrijfmethode was het 'lopend schuinschrift': woorden werden vloeiend aaneen geschreven, waarbij de onderarm op de tafel rustte en de letter een hoek van 45 à 60 graden vormde met de lijn. Na het schrijven maakte je de pen weer schoon met een inktlap. Omdat de inkt maar langzaam droogde, moest je, als je een pagina wilde omslaan, vloeipapier gebruiken om vegen en vlekken te voorkomen. Linkshandig schrijven zorgde voor vlekken en werd beschouwd als een ondeugd. Ging rechts schrijven niet goedschiks, dan maar kwaadschiks: de linkerhand werd soms op de rug vastgebonden.

Schrijven met een kroontjespen in de 21ste eeuw in het Nationaal Onderwijsmuseum.

Begin negentiende eeuw werd schrijven een verplicht schoolvak. De introductie van het klassikale onderwijs – met de ‘treincoupé-opstelling’: vaste schoolbankjes op een rij – gaf het schrijfonderwijs een extra impuls. Iedere leerling had nu een stevig tafelblad voor zich, waarop lei en papier konden worden neergelegd. Met de invoering van de Leerplichtwet in 1900 zou voortaan ieder Nederlands kind ijverig zitten te pennen. Het schrijfonderwijs nam een hoge vlucht. In de negentiende en de twintigste eeuw werden tal van schrijfmethoden ontwikkeld, zoals het verbonden schrift, waarmee de letters en woorden in een vloeiende beweging kunnen worden geschreven; nog altijd leren de kinderen op school zo schrijven. In de loop van de twintigste eeuw kwam het reformpedagogische ‘blokschrift’ op, dat op drukletters lijkt. Het schrijven zelf werd ondertussen steeds eenvoudiger. Potlood, vulpen en balpen vervingen vanaf het midden van de twintigste eeuw de lei, griffel en kroontjespen. De laatste jaren worden die op hun beurt steeds meer verdrongen door het schrijven op de computer en de *tablet*, waardoor het zo zorgvuldig aangeleerde handschrift in onbruik raakt.

*Met de iPad bij de hand
maakt de hedendaagse
scholier zijn huiswerk op
de computer, 2012.*